



## СПЕЦИФИКА НА ВЪЗПИТАТЕЛНОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА МЕДИИТЕ ВЪРХУ ДЕЦАТА

доц. д-р Мария Ст. Алексиева  
*Бургаски свободен университет*

## SPECIFICITY OF MEDIA EDUCATIONAL INFLUENCE ON THE CHILDREN

Assistant professor Maria Alexieva, (PhD)  
*Bourgas Free University*

**РЕЗЮМЕ:** В публикацията се търсят отговори на въпроси, свързани с измеренията на възпитателното въздействие на медиите върху развитието на децата. Положително или отрицателно е това въздействие? Какво налага изместване на ценностите? Как влияе новата медийна среда върху детската психика, език и поведение.

**Ключови думи:** комуникация, медии, възпитателно въздействие.

**ABSTRACT:** The media has always exerted considerable influence on the formation of people's mind. It substantially influences children because the media takes effect on their education and socialization. Due to this fact mass media influence on children is a leading issue in the abundant research and publications dedicated to it.

The interest in this issue is provoked by the search of explanation of the influence effect and mechanisms from psychological, pedagogical and sociological perspective. The answers to these questions will give the opportunity to determine changes in child's psyche, language and behaviors.

**Key word:** communication, media, influence educat.

Средствата за масова комуникация винаги оказват съществено влияние при формиране на съзнанието на хората. Особено силно е това влияние при децата, защото е с последици за тяхното възпитание и социализация. Поради тази причина сред многобройните изследвания и публикации относно средствата за масова комуникация приоритетно място заемат темите, посветени на въздействието им върху децата.

Интересът към тази проблематика произтича от факта, че от психологическа, педагогическа и социологическа гледна точка се търси обяснението на ефекта и механизмите на въздействието, както и последиците от него (Ангелов, 2007). Отговорите на тези въпроси дават възможност да се установят някои промени в детската психика, език и поведение.

Комплексните предизвикателства, пред които е изправено възпитанието днес, често са свързани с доминиращото влияние на медиите в ежедневието на хората. В качеството си на елемент на феномена глобализация, медиите преобразуват



дълбоко заобикалящата среда от една страна поради бързото развитие на технологиите, а от друга – заради засилващия се интерес на децата към тях (Бауман, 1999). В действителност може да се твърди, че днешното въздействие на медиите си съперничи във възпитанието с това на училището и с това на семейството и заема специално място в социализиращия процес. Това място се определя и от иновационната природа на средствата за масова комуникация, от приобщеността им към технологичния прогрес. В сравнение с останалите институции на социализацията те осигуряват най-пряк и по-бърз достъп до съвременните научни постижения, като това ги извежда в авангарда на социализиращите процеси (Димитров и колектив, 2005).

В същото време, чрез приобщеността си към социализиращия процес медиите завъртат в колелото на технологичния напредък и най-неподготвената и лесно податлива на въздействие част от обществото – тази на децата и младежите, правейки ги участници в усвояването на новите медийни технологии, усвояване, което винаги предварва осмислянето на възможните ползи и вреди, на рисковете и на опасностите, които могат да възникнат пряко или косвено, в хода на усвояването или впоследствие. Така, още преди да са „проиграни” ползите и вредите от новата медийна среда за възрастните (Петрова, 2004), животът поставя питання, които изискват осмисляне на рисковете за онези, които са най-неукрепнали и които са грижа за цялото общество в името на неговото бъдеще.

Връзката между децата, медиите и възпитанието може да бъде видяна в два аспекта: формирането на децата чрез медиите; и възпитанието на децата, за да могат да имат подходящо отношение към медиите. Тази взаимовръзка между децата, медиите и възпитанието води до особен вид взаимодействие, което показва отговорността на медиите, в качеството им на индустрия и необходимостта от активно и критично участие на всички, които имат отношение към възпитанието и образованието на подрастващите. В тази рамка обучението за подходящо използване на медиите е основата за морално, духовно и културно развитие на децата.

Въпросът за въздействието на средствата за масова комуникация по думите на Буркарт (2000 : 120) „е като бъчва без дъно”. Повод за това твърдение е фактът, че и до днес не съществува общовалидна теория по проблема за въздействието на средствата за масова комуникация и поради това няма еднозначен отговор за това какви са неговите измерения.

Под „въздействия” в широкия смисъл на думата може да се разбират „всички процеси на поведение и преживяване, наблюдавани при хората, които водят до това, че човек е реципиент в полето на масовата комуникация ” (Maletzke, 1963 : 189). Това широко понятие за въздействие обхваща всички фази на комуникативния процес: предкомуникативна, комуникативна и следкомуникативна. „Предкомуникативната фаза” се характеризира с времето, предхождащо непосредствения медиен контакт; „комуникативната фаза” означава отрязъкът от време, в който човек е подвластен на рецепцията на предаването от медиите изказване; „следкомуникативната фаза” обхваща времето след приемане на масовокомуникативните изказвания. Според Малецке (Maletzke, 1963 : 147 и сл.) това разделение на фази притежа-



ва социално-психологическа релевантност: може да се подреди по важност на протичането на отделните процеси. Така например мотивационните и селекционните процеси протичат преди всичко в предкомуникативната фаза, процесът на възприятие, процесът на насочване на вниманието, непосредственото разбиране на съобщението и др. протичат в комуникативната фаза, а промените в поведението, конкретните решения за избор, нагласите към дадено явление или процес се отнасят изцяло към следкомуникативната фаза.

Под „въздействия“ в тесния смисъл трябва да се разбират „всички онези процеси в следкомуникативната фаза, които протичат в следкомуникативната фаза, които протичат в резултат на масовата комуникация, както и всички онези начини на поведение в комуникативната фаза, които са резултат от обръщението на хората към предаваните от масмедияте съдържания (Maletzke, пак там, : 190). С оглед на възможните сфери на въздействие се обособяват въздействие в поведението, в знанията, в нагласите и позициите, в емоционалната област, в дълбинните сфери на психиката, във физическата област (повреда на очите, нарушения на съня) (Maletzke, 1963 : 192).

Спецификата на възпитателното въздействие при децата е свързана със съвкупността от всички реални комуникационни взаимодействия, които масовите комуникации осъществяват всекидневно с разнообразната по състав детска аудитория. Тези взаимодействия - колкото и разнообразни да са по своята същност имат системен характер и на тази основа се поддържа единството на масовокомуникативния процес. Тази специфика на възпитателното въздействие на средствата за масова комуникация при децата се определя както от своеобразията на детското развитие в отделните периоди от живота на детето, така и от връзките между съдържанието на понятието „въздействие“ и структурата на комуникационния процес. Според Ласуел (1996 [1948] : 93-94) комуникационният процес, който протича в средствата за масова комуникация, има следните компоненти: комуникатор (кой съобщава), съдържание (какво съобщава), аудитория (на кого съобщава), медиум (средство, с което съобщава) и резултат (с какъв ефект).

Комуникаторът в средствата за масова комуникация е субектът на възпитателно въздействие, който подбира, преработва и поднася за възприемане информацията. Той има специално предназначение, защото не винаги притежава необходимата специална педагогическа подготовка. Това до голяма степен определя и характера на възпитателното въздействие върху слушателите, зрителите или читателите сред детската аудитория.

Ролята на субект на възпитателно въздействие в средствата на масова комуникация изпълняват водещият, говорителят, коментаторът, консултантът, събеседникът, авторът на статия, дописка или кореспонденция, дикторът и т.н. Силата, степента и характерът на възпитателното въздействие се определя от: характера на канала за предаване на информация; професионалната принадлежност на адресанта; личностните черти и качества на субекта на възпитателно въздействие, от неговите идейни, нравствени и естетически позиции и т.н. (Maletzke, 1973 : 1511-1536).



Съдържанието на възпитателното въздействие в средствата на масова комуникация е включено в съдържанието/ посланието като компонент на комуникационния процес. Например медийната среда Интернет е изключително атрактивна за децата. Тя създава тръпката на нещо, “откривателството”, както би казала Пипи – Дългото Чорапче. „Сърфирайки” никога не се знае, какво ще бъде открито. Освен това медийната среда Интернет има отличителни черти, които я правят особено примамлива за подрастващите:

- тя е условно достъпна – успехът изисква умения, които подлежат на непрекъснато усъвършенстване и които се възприемат като интелектуално предизвикателство;
- свързана със силни емоционални преживявания, които винаги не достигат на днешните деца;
- дава възможност за реализация – има опции, които позволяват да се публикува любима или авторска музика, стихове, текстове, идеи и т.н., които дават възможност потребителят да се изживява като творец;
- дава възможности и за самоутвърждаване, така необходимо на подрастващите.

У нас в последните години се правят значителни усилия за осигуряване на безопасност за децата и подрастващите в медийната среда. Мерките могат да са насочени към самата медийна среда, към ползвателите и към нейните създатели. Ето някои от насоките, свързани с ограничаване на достъпа до нежелана информация от малолетните любители на сърфирането:

Първата насока, в която се работи, е използване на специални технически похвати. Различни филтриращи програми доказват своята успешност на различни етажи на мрежата – от глобално до персоналния компютър. Така се появяват порталите за деца (Вж: [Az-deteto.com](http://Az-deteto.com)), които са едно свободно от опасности пространство. Такава е и ролята на филтриращите програми, които могат да бъдат използвани не само в учебните заведения, но и в клубовете за деца. Създадени са и филтри за персоналния компютър, които също имат своето приложение.

Втората основна насока е свързана със засиления контрол на възпитателя върху пребиваването и разходките на подрастващите в “гората Интернет”. Персоналният акаунт на домашния компютър и програмите за следене, които запаметяват всяка крачка са част от използваните средства.

Третата основна насока е по посока на осигуряването на лесен и анонимен достъп на всеки потребител до специализирано звено от компетентни лица по повод на всяко безпокойство при ползването на интернет. Това са така наречените “горещи линии”, които са със специално олекотен режим на експлоатация, за да могат да бъдат полезни както в спешни ситуации, така и от неумели ползватели (вж: <http://web112.net>).

На четвърто място се правят съществени усилия за образование на подрастващите и на техните възпитатели. Търси се пряк достъп до тях, като се дискутират възможните опасности, препоръчва се поведение, което може да съхрани сигурността, психичното и морално здраве на малолетните. В този смисъл са и правилата



за работа в интернет, които са подготвени целево за родителите и за децата. В тази насока помагат и специално подготвените игри със състезателен характер, които обучават децата на безопасност в “страната на интернет-чудесата”.

Достоверността на информацията е важно условие за оказване на конкретно възпитателно въздействие. Тя се изразява във фактическата точност на явленията и събитията, които се отразяват. Преднамереното изопачаване на фактическите данни оказва отрицателно въздействие върху формирането на личността. Докато достоверността се отнася до фактическата страна, то правдивостта се изразява в правилното тълкуване, осветляване и обясняване на информацията, която отразява дадено събитие или явление. Именно от това изискване зависи до голяма степен формиращото се отношение на зрителя, слушателя или читателя към тях (Maletzke, 1973 : 1511-1536).

Конкретната информация, независимо от нейния характер винаги оказва по-силно възпитателно въздействие. Тя е важна предпоставка за нейната действеност.

Функциите на масмедийите спомагат за социалното формиране на личността, на нейната ценностна система и добродетели. Същевременно трябва да се имат предвид и негативните последици.

Особеностите на възпитателното въздействие в средствата за масова комуникация са строго определените индивидуални или групови получатели на информация.

Между комуникатора и реципиента в средствата за масова комуникация, т.е. между субекта и обекта на възпитателно въздействие, съществуват специални връзки и зависимости. Детската аудиторията не е само обект на възпитателно въздействие, но и субект на възпитателно взаимодействие. Убедително доказателство за това е, че съдържанието на информацията в средствата за масова комуникация се определя съобразно потребности и интереси на читателските, на зрителските или на слушателските аудитории.

Особеностите на възпитателното въздействие чрез средствата на масовата комуникация върху децата се определят както от особеностите на детското развитие в отделните периоди от живота на подрастващите, от психологическите особености на възприятието при осъществяваната комуникация, така и от някои характеристики на самите средства за масова информация: техническите средства за предаване, разпространение и приемане на информацията; мащабът и характерът на реализираните комуникационни връзки.

Развитието на средствата за масова комуникация води до непосредствено развитие и усъвършенстване на методите и формите за възпитателно въздействие, които се използват в тях. Тази тенденция на разнообразяване и обогатяване на формите през последните години допринася за нарастване на възпитателното въздействие, но в отрицателна посока.

Навярно всички, които следят новините в средствата за масова комуникация, си спомнят случая с 13-годишното дете, което се самоуби в опит да имитира правеното в телевизионно шоу. Това накара много хора да си спомнят някогашните предавания на кеч, в които няколко пъти се включваше клип, предупреждаващ децата



да не имитират кечистите и „да не правят това у дома”. Добре е да се спомене и факта, че предаването на кеч беше спряно с форма на цензура от страна на СЕМ, който се намеси в опит да предпази децата, които се оказаха основния зрител на тези предавания. Скалата и Ледения бяха изместени в късните часове, което ги направи икономически неефективни, тъй като малко деца стоят до късно.

Конституционен факт е, че в България има свобода на словото. Добре за обществото е тя да се запази. Добре за обществото обаче е да се замисли и за обхвата на тази свобода, защото медиите са не само информационно средство, а имат и силно възпитателно въздействие. Второто в момента се пренебрегва, но то има изключително влияние върху децата.

Обективен факт е, че пазарната целесъобразност в медиите доведе до поява на т.нар. реалити-шоу от типа на „Биг Бродър”, „Страх”, „Цената на истината” и пр., които се гледат не само от възрастните, но и от деца (от 11 години нагоре).

„Заливането” на обществото с медийно развлекателно насилие поставя въпроса за обхвата на свободата на словото. Може би е разумно тя да се ограничи до областите, където е важна – от типа на политиката, борбата с корупцията, прозрачността на администрацията и т.н., а в области със силно възпитателен ефект да се ограничи, или ако не се ограничи, да се вземат мерки за компенсация на негативното въздействие, защото в момента такива мерки няма. Няма и никакви съпровождащи дейности, които да действат в обратна посока, а такива дейности са възможни. Например разработването на различни програми за извънучилищни дейности (спортни мероприятия или неспортни състезания в училище) би намалило стоенето им пред компютъра, където играят кървави игри. Така без да се ограничават игрите, може да се постигне ограничаване на ефекта им.

Виртуалната среда заема водещо място в интересите на децата. Интернет, телевизията и мобилните телефонни комуникации са големите предизвикателства, конкуриращи семейството и училището. В тази ситуация възниква въпросът за положителните и за отрицателните въздействия, предлагани от виртуалната действителност: дали тя разширява кръгозора, или е своеобразно убежище от неприветливата социална среда? В този контекст не може да бъде отминат въпроса за невъзпитателното въздействие на компютърните игри, в които се водят всякакви военни действия, извършват се жестокости и насилие. Тези игри, които мнозина смятат за „безвредни” всъщност оказват мощно зомбиращо въздействие, особено върху детската психика. Те са лесно достъпни и се разпространяват масово на компакт дискове и в Интернет. Включването към света на смъртта и страданията (ада) се произвежда в промишлени мащаби и с високо качество. Дори мобилните телефонни мрежи стават източник на психично заразяване. Например в една от тях се разпространява играта „Пирания” – името ѝ говори само. Новите информационни технологии и масмедийните многократно са повишили възможностите си за отрицателно въздействие върху детската психика. Според изследване направено от екип психолози при БАН (Българско проучване, 2008), децата често смесват реалност с измислица. При гледането на репортаж за убийство, в който се вижда труп, те реагират с репликата: "Това е като в някой тъп екшън". Част от децата не се стряскат от видяното и го



приемат като измислица. Друга част показват сериозни стресови преживявания, което също не може да бъде отминато. Но това далеч не е най-големият проблем на днешните подрастващи. По-притеснителното е, че гледайки насилие в новините и филмите, подрастващите го приемат като модел на поведение и на улицата решават малките си спорове по този начин – с юмруци. Неслучайно в американските обществени телевизии са забранени анимационните филми с агресия, защото те с лекота формират определени поведенчески нагласи у детето. Агресивното поведение на героите в тези филми, съпроводено с много хумор, е причина малкото дете да приеме, че когато удариш някого, не го боли. Нали всичко е шега? В тази връзка редно би било родителите да правят компания на децата си, когато са пред телевизора, и да обясняват какво и защо се случва на екрана, за да може децата да не си правят грешни изводи.

Днешните деца, като че ли са принудени да понасят грубостта, пошлостта, агресията на живота, с които ги „заливат“ медиите. Това няма как да не се отрази върху възприятията на децата. Поставено в рамка, във фокуса на медийното отразяване, едно събитие придобива много по-голяма тежест, отколкото в ежедневието. Затова е важно стриктно да се спазват разпоредбите на закона за електронни медии и да не се допуска излъчването на увреждащи психиката на подрастващите предавания в неподходящи часове, както и да не се допуска разпространението на неподходящи печатни материали сред деца. В законодателството тези текстове не липсват – проблемът е в контрола върху спазването им. Почти ежедневно сме свидетели на излъчването на сцени на насилие и еротика в праймтайма. Билбордовете са „украсени“ с откровено еротични послания, да не говорим за вълната от насилие и порнография, която залива децата от интернет. Повечето родители се оказват неподготвени да се справят с това ново предизвикателство, така че децата отново са оставени сами на себе си. Това е проблем, който не може да се разреши за ден или два, иска се сериозна работа за повишаване на възпитателния капацитет преди всичко на възрастните, но и едновременно с това – за изграждане на умения у децата да разпознават опасностите и да се предпазват от тях. И тук отново училището би могло да бъде много полезно.

Съгласно изискванията на закона за радио и телевизия (1998), операторите са задължени да не допускат излъчването на предавания, които застрашават физическото и психическото здраве на малолетните и непълнолетните, както и излъчването на сцени, съдържащи насилие и жестокост. Опасността, която съществува е възможното увреждане на физическото, умственото и моралното развитие на подрастващите. Законът е предвидил подобни телевизионни предавания да се излъчват в часовете между 23.00 и 6.00 часа. Необходима е и подходяща сигнализация по време на цялото излъчване.

В момента в България се произвеждат и разпространяват по ефир, кабел или сателит над двеста лицензирани или регистрирани телевизионни програми. Към тях трябва да се причислят и многобройните чуждестранни програми, предлагани от стотици кабелни тв мрежи ([www.cem.bg](http://www.cem.bg)). Предаванията за деца съставят само около 3% от общото програмно време: 14,133 от общо 498,091 часа ([www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)).



Лицензионните изисквания за детски и младежки предавания седмично не са високи, но и те трудно се изпълняват. Детската тематика е непривлекателна за рекламодателите, а оттам – и за телевизионните оператори. Комерсиализацията на програмирането и ограничената възможност за добър избор измежду множество, но с невисоко качество програми води до ощетяване на интелектуалното и личностно-израстване, до превръщането на детската аудитория в консуматор.

Редица примери от практиката показват как най-мощната медия може не само да отразява насилието, но и да бъде въввлечена в извършването му, преобразявайки се от свидетел в съучастник в ставашото пред камерите ѝ действие. Провокираната ситуация, скритата камера, похватите на разследващата журналистика, “реалити” форматите често предлагат уникални кадри на човешка агресия, раждаща се пред очите на зрителите. Затова някои изследователи смятат, че прекаленото гледане на телевизия изобщо (не само на програми с насилие) има негативен ефект върху цялата аудитория. Раздорите на децата с родителите, конфликтите в училище и стълкновенията на улицата според тези изследователи се съотнасят именно с предозираното телевизионно гледане (<http://bg.mondediplo.com>).

През последните години в областта на педагогиката се обособи и частна педагогическа наука – медийна педагогика, чийто предмет на изучаване са индивидуалните и обществени процеси посредством медии. Човешкото общуване с помощта на материални знаци и носители на информация, е сферата, в която протича ученето чрез медии. Например, за да бъдат „уловени” процесите на учене на дадена читателска аудитория са необходими херменевтични и емперико-аналитични методи за интерпретация, тъй като процесите на учене чрез медии са недостъпни за директно наблюдение. Достъпно е само полето на действие на медиите, чиято особена комуникационна структура е насочена към потенциални, специфични медийни процеси на учене.

Необходимостта от обособяване на медийната педагогика като частна наука се мотивира с факта, че явленията и проблемите на ученето чрез медии са аспект на медийната комуникация и дейност. Дори в интимността на даден терапевтичен разговор се откриват влияния на медиите. Затова медийната педагогика не се изгражда като педагогика с определена насоченост на действие, както училищната педагогика или социалната педагогика, посредством свързването им с класически педагогически институции (училища или социални младежки заведения), а тя е научна област по силата на своята концентрация върху кръга от въпроси, отнасящи се към медийното учене.

Същевременно този педагогически мотивиран комплекс от проблеми, определя мястото на медийната педагогика сред сродните социални и хуманитарни научни дисциплини: тя е тясно свързана със социологията и психологията на комуникацията и с родната публицистична и комуникационна наука.

Резултатите от социологията и психологията на комуникацията предоставят на медийната педагогика важни сведения за социалната и психична структура на човешката комуникативна реалност (Ангелов, 2007).



Медийната комуникация като форма и предмет на обучението препраща към единството на комуникативните явления от педагогическа гледна точка.

Изходни точки за медийната педагогика според Робъртс (Robarts, 1973) са опосредстваните и непосредствените светове на комуникация на хората. В мрежата от медийни и директни комуникации хората не трябва да са само критично настроени, но те трябва да могат да изявят и своята собствена личност. В училищата тази амбициозна програма не може да се разреши просто с въвеждането на нов учебен предмет „наука за медиите“ или извън училище чрез специализирано ‘медийно възпитание’. Това биха били училищни или възпитателно организационни промени без най-малък шанс за реализиране. Поради преплетеността на всички медийни и комуникативни проблеми в контекста на човешката действителност се предлагат много теоретично-практически сценарии, модели за различни учебни предмети или за извънучебна дейност, в която на адресатите на медийната комуникация се предлага едновременно и критично отношение към придобития им чрез медиите опит.

Предимството на подобни педагогически модели се състои в това, че те могат да се използват и извън училище, в предучилищното възпитание, при работа с младежи и в обучението на възрастни, ако се трансформират от гледна точка на съответната група адресати и техния опит (пак там). Продукцията и отражението позволяват на медийно педагогическия проект критичен и креативен самостоятелен подход и действие в контекста на масовите медии и на индивидуално използваните медии.

Съвременният свят предлага съществуване на границата на две реалности – действителната и тази, създадена от масмедийте. Все повече техните очертания се размиват и реалният живот придобива илюзорни измерения, а телевизионният свят – параметри на виртуалността. Ако се отиде по-нататък, преливането е толкова значимо, че съществуващия реален свят все повече започва да наподобява на телевизионната действителност.

В условията на медиен плурализъм у нас децата не са предпазени от вредите на медийните съдържания. Макар и “радио- и телевизионните оператори да носят отговорност за съдържанието на програмите, предоставени от тях за разпространение” (Закон за радиото и телевизията, 1998), те все още, в рамките на саморегулацията, не прилагат ефективно професионалните стандарти при отразяването на сцени на насилие и жестокост.

Недостатъците на защитата на интересите на децата в областта на медиите се изразяват най-общо в липсите на: технически средства за филтриране на програмите; програми за деца с увреждания; програми за деца в рискови условия; достъп на децата до медиите; качествени детски програми. От усилията на възрастните зависи какво ще предложи третият родител на децата – средствата за масова комуникация: училище за положителното или убежище от отрицателното.



### Литература:

1. Ангелов, Б. (2007), Медийна и комуникативна компетентност, УИ „Св. Климент Охридски”, София
2. Бауман, З. (1999), Глобализацията. Последиците за човека, изд. ЛИК, София
3. Буркарт, Р. (2000), Наука за комуникацията, В. Търново
4. Димитров, Л. И колектив, (2005) Теория на възпитанието, Аскони-Издат, София
5. Петрова, Ел. (2004), Комуникация и морал. Изд. СУБ, София
6. Закон за радиото и телевизията, 1998.
7. Петев, Т. (2004) Теории за масовата комуникация, СУ „Св. Кл. Охридски”, София
8. Lasswell, H, (1996 [1948] : 93-94) The structure and function of mass communication in society – in: Boyd-Barrett, Oliver & Chris Newbold (ads.). Approaches to Media. London: Arnold, 93-94
9. Maletzke, G. (1963) Psychology der Massenkommunikation, Hamburg
10. Maletzke, G. (1973) Massenkommunikation. In: Graumann (Hrsg.), , s. 1511-1536
11. Roberts, D. F. (1973) Kommunikation and Children. A Developmental Approach. Handbook of Commutation. Chicago
12. <http://bg.monediplo.com>
13. [www.cem.bg](http://www.cem.bg)
14. [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)
15. <http://safenet.bg/parents/files/downloads/patch.pdf>, (2008) Влияние на ИКТ върху семейния живот: ролята на ИКТ във взаимоотношенията родители-деца и семейство-общност, Българско проучване,.